

Gürbüz Deniz ile Söyleşi*

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak yayımlamakta olduğumuz İlahiyat Akademi dergisinin 14. Sayısını “Dinî Söylem” başlığı ile çıkarmaya hazırlanmaktayız. Dergimizin temasıyla da ilgili olmasından hareketle, gün geçtikçe yaygınlaşan ve her türlü mecrada karşımıza çıkan genelde din, özelde ise Kur’an’ın yorumlanması hususunda gerçekleşen tartışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Gürbüz Deniz: Tiyatro oyunlarının türleri için kullanılagelen trajedi ve trajikomik kavramları bir insanın gündelik hayatı ve düşünce dünyası içinde varlığını canlı bir şekilde sürdüren ve kişinin varoluşunda derin etki bırakan her türlü yaşamsal renkliliği ve anlamlılığı içinde taşıyan formlardır. Biz bu kavramları, içinde bulunduğumuz düşünsel ortamın yetersiz fakat kendinden emin, liyakatsiz ama cesur insanları için rahatlıkla kullanabiliriz. Onların trajedisi ise kendilerini aynalarında bir dev gösteren dinleyicilerinde, okuyucularında trajikomik hale dönüşmekte.

Zamanın birinde, kendini bilmez bir edebiyat öğretmeni, lise birinci sınıftaki öğrencilere trajedi ve trajikomik kavramlarının ne demek olduğunu öğretmek için sınıfın terbiyeli ve şahsiyet sahibi öğrencilerinden birinin yanına gelir ve elindeki sopayı sertçe öğrencinin kafasına indirir. Öğretmen, neye uğradığını şaşırır ve acıyla gözlerinden yaş boşalan öğrenciyi işaret ederek, sınıfa bakar ve şöyle der: “Bu hal bir trajedidir”. Öğretmenin sözü biter bitmez, arkadaşlarının halini görmezden gelen öğrenciler hep birden gülmeye başlar. Öğretmen; “bu gülüşünüz de trajikomik olandır” der.

Dünyada ve ülkemizde görsel ve yazınsal medya alanlarında İslam ve özellikle de Kur’an hakkında çokça söz söyleyip kavga edenler, *hatabî/retorikçiler* ile *cedelcilerdir/diyalektikçiler*dir. Bunlar, kendilerine tabi olan kalabalık taraftar grupları nezdinde standart bir düşünceyi temsil ettikleri için birbirleriyle olan kavga ve gürültüleri *burhanî* düşünen az sayıdaki akil insanların seslerini bastırmaktadır. Bu kişilerin, bir meseleyi o meselenin tazammunu bağlamından ziyade, mesele üzerinde kendi inanç ve düşüncelerini meşru göstermek için ele alıp üzerinde konuştuklarını müşahade ederiz. Nihayetinde sınır tanımaz aşırılıklara, ithamlara ve hedefledikleri şeyin tam zıddı savunmalara, savrulmalara varırlar. Kur’an üzerine yapılan bu tartışmalar, konuşmalar, yazmalar

* Bu söyleşi Arş. Gör. Hüseyin ÇİÇEK tarafından Prof. Dr. Gürbüz DENİZ ile birlikte yapılmıştır.

bu iddiayı temellendirmede bize önemli miktarda malzeme sağlamaktadır. Nihayetinde şunu fark ederiz ki, her iki tarafın çığırkanlığı, *burhan/ispat* ehlinin söylemlerinin duyulmasına engel olmuş ya da burhanî söylemlere ihtiyaç kalmamış gibi bir intiba ortaya çıkar.

Cedel/diyalektik tarafında olanlar, güncel olanı hakikat kabul edip bu kabullerini zamanlarında cari olan akıl ile uyumlu hale getirmeye uğraşarak kendileri için meşru bir temellendirmeye Kur'an'ı yorumlayabilecekleri bir yol tuttururlar. Kur'an; her cepheden bize tesir eden cari/geçerli hayata uymuyorsa; "o zaman Kur'an'ı modern hayata uydurmak mı lazım?" sorusunu sorarlar. Bu soru yaklaşık yüz elli yıllık çağdaşlaşma serüvenimiz dikkate alındığında Müslüman insanın canını ziyadesiyle acıtmaktadır. Bu gruptakilerin çoğu da zevk alırcasına yaraya tuz basarlar.

Kur'anî duyarlılığın uzun zamandır kültürümüzden, hayatımızdan çekildiği bir süreçte Kur'an'ı bütünüyle modern bir söylemin kalıpları içine hapsetmek 'akıl tutulmasının' bir başka çehresidir. Onlar rahatlıkla şu mealde görüşleri dile getirmekteler: "Kur'an'ın anlamı ilahî olsa da onun varlık dünyamıza çıkışı, Hz. Peygamber (sav) in tecrübeleri ve kendi oluşturduğu dil doğrultusunda ifade edilmiştir. Peygamber beşer ve tarihî bir şahsiyet olduğuna göre Kur'an da tarihsel bir metindir. Yani beşerleşmiş ilahi söylem olduğu için Kur'an'ın maksadını esas alıp diğer emirleri yerine getirmesek de olur. İhtiyaç olan şeyleri/yorumları biz temin edebiliriz." Bu kesim, retorikçilerin tam aksine ihtiyaç duydukları ya da kullanacakları malzemeyi yaşadıkları çağdaki egemen düşüncelerden ödünç almaktadırlar. Bazı durumlarda Kur'an vahyine tam zıt inançları bile İslam adına öne sürebilme cüretkârlığını gösterebiliyorlar. Burada değerli olandan çok günü kurtarmaya yönelik yaklaşımlarla muhatabız.

Bunların tam zıddında duran *Retorik* ehlinin yaklaşımı ise şu şekilde özetlenebilir: "Kur'an ilahi bir vahiydir yani Kelamullah'tır. Bu ilahî kelamı, en iyi ve son sınırında Hz. Peygamber tefsir ve beyan etmiştir. Onun açıklamalarının üzerine başka bir söz söylemek haddi aşmaktır ve haddi zatında kâfir olmaktır." Bu söylemin bazı iddiaları doğru olmakla beraber ilahî kelamı bir beşerin zihni ile sınırlı tutmak, ilahî kelamı beşerîleştirmenin bir başka yönünü temsil etmektedir. Bu durumda Hz. Peygamber'i yücelteyim derken ilahî alanı anlamayı daraltma sorunuyla karşı karşıya gelinmektedir. Hz. Peygamber güya yüceltilirken Kur'an'ın ilahî olan çözüm imkânı daraltılmaktadır. Bize göre, sık tekrar eden uygulamalar olarak özellikle ibadetler hususunda gelen rivayetlerin sıhhati doğrultusunda Peygamber'e ittiba esastır. Ancak ilahiyata/metafiziğe dair inanç ilkelerinin ifade ediliş ve yorumlanış tarzları aynı kavramsal yapı içerisinde kalmak kaydıyla bireysel tecrübelerin düşüncede farklı anlayışları doğurması sebebiyle bu alana yorum sınırlaması getirmek, kutlu ilahî bilgiyi, beşerî hissedişlerle sınırlamak demektir. Yine varlık hakkında yapılacak keşif ve yorumlar noktasında da böyle bir zihinsel yapı medeniyet oluşturma ve yapma imkanını da elimizden almaktadır. Bu

iddiayı dillendiren kesim, Kur'an'ın anlaşılmasında yalnızca (güya) Peygamber'i rehber kabul ettikleri için çözüm bulamadıkları ve yeni ortaya çıkmış meselelerde zayıf ya da mevzu hadis kullanmakta beis görmemektedirler. Çünkü çözüm bekleyen çok şey var ve onların da kendi zahiri dindarlıklarıyla daha derinlerde yaşadıkları seküler yaşamlarını meşru sınırdan tutan yorum biçimleri var olmalıdır. Halbuki ilahî kelam, ilahî olması nedeniyle sonsuzca ve sınırsızca kendisinden mana üretme imkanına sahip ilahî bilginin tecelli ettiği el-Kitap'tır. Bu Kur'anî suret/form, yapı; tağyir ve tebdil edilmediği ve bu yapıya kuşku düşürülmediği sürece ondan hareketle ve onun maksadına uygun anlam üretmek her çağdaki Müslümana farzdır. Bu farziyeti/gerekliliği yok edecek, aşındıracak her iddia ve söylem Müslümanların mazlumiyetine ve mağduriyetine sebeptir. Pergelin sabit ayağının yeri değiştirilmemek kaydıyla diğer ayak (yorum) sürekli seyahat halinde olmalıdır.

Her iki kesime (retorikçilere ve diyalektikçilere) dikkatlice baktığımızda, başladıkları nokta birbirlerine tamamen zıt gibi olsa da ulaştıkları sonucun aynı ya da benzer olduğunu hayretle fark ederiz. Gösterinin trajik yönü burada karşımıza çıkıyor. Aşırı tutumları ya da aşırı taraftarlıkları onları hedefledikleri amacın tam zıddına/tersine götürmüştür. Her ikisi de -farklı ifade tarzlarıyla da olsa- ilahî kelamı Peygamber'in zihni ile sınırlı tutup beşerileştirmektedirler. Bu iddia sahiplerinin sayıları çok olduğu için dinleyenleri de çoktur, ancak anlayanları henüz yoktur. Burası da trajikomik olan sahnedir. Öz ve özet olarak bu aşırılıklar kendi zıddına dönen, maksadını ve haddini aşan ve hatta şaşırın söylemler ve hallerdir.

Kur'an, yalnızca retorikçilerin anlam dağarcığı içinde anlaşıldığında, DAİŞ ve selefiler gibi grupların hayatımızın olağanlığı karşısında mevzilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan Kur'an'ı cedelcilere göre anladığımızda, Kur'an'ın bize ne dediğini anlamamız zorlaştığı gibi, haddizatında Kur'an'ı anlamamızın da gereksiz olduğu bir sınıra varılabiliyor. Yani mevcut problemlerimizi çözmek için, akla ve tecrübeye müracaat edemediğimiz için meseleler içinden çıkılmaz hal almaktadır. Bu sebeple iki tarafın Kur'an'a yaklaşımlarını hakikatin doğru birer yönü olarak kabul etmek mümkün değildir. "Aşırılıklar zıddına inkılâp eder" özdeyişi bu iki söylemin başlangıç ve bitiş noktasındaki iddiaları itibariyle güncelliğini ve hatta evrenselliğini korumaktadır.

Bahusus şuna değinmemiz gerekiyor ki Müslümanların düşünce ve varoluş tarihlerinde bu iki iddia sahipleri bir şekilde var olagelmışlerdir. Kur'an'ın mahluk ya da tarihsel olduğunu söyleyenler olduğu gibi O'nun kağıdının, harfinin bile ilahî olduğunu iddia eden düşünce fanatikleri de olmuştur.

Sizin bu iki iddia hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Gürbüz Deniz: Kelam-ı Kadim'in anlamı Allah'tan, formu/sûreti Cebrail'dendir. Sûretlerin dizaynı, diziliş tarzı ve sıralanması Allah'ın emriyledir. İlahi olan manaları ise Cebrail sûret haline getirip Hz. Peygamber'e vahiy şeklinde sunması sonrasında bu vahiy, Peygamber'in aracılığıyla insanlara ilahi kitap olarak ulaştırılmıştır. Kur'an; Cebrail'in Peygamber'e söz olarak getirdiklerinin insanlara ilan edilen ilahi anlamların toplamıdır. Bu sıralama, imanın ontolojik statüsüdür. Yani Allah'tan Cebrail'e ondan kitaplaşmış Resul'e giden bir silsile, Kelam-ı Kadim'de ifade edilen sıralamadır. Yani Allah'a, meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere... iman etmek. Bu manaları tazammun etmektedir.

Kitap, Hz. Peygamber (sav) le beraber bütün insanlara hitap etmektedir. Bu sebeple herkes kendi inancı, kültürü ve yeteneği kadar Kitap'tan pay alabilmektedir. Alınan pay, her Kitab'a müracaat edenin kendi yorumu kadardır. Yapılan samimi yorumlar, doğru veya yanlış olmakla beraber, yorumu yapanın dini ya da inancı bu yaptığı yorumlarla sınırlı olabilir. Ancak yapılan hiçbir yorum doğrudan din değildir ve yorumu yapanın kendi yorumunu kendisi dışında başkasını ona bağlamaya zorlaması da dinî bir tutum değildir. Böyle bir anlayışa, yani belli bir yorumu dinleştirmeyi yanlış sayan bir anlayışa alan açmak İslam'ı yaşanabilir kılabilecek bir imkandır. Aksi halde bütün müslümanların hayatının tekdüzeleşmesi ve beşerin zihni ile sınırlı olması kaçınılmaz hal almaktadır. Bin yıl önce din/vahiy dolayımında yapılan yorumları (tamamen) din saydığımızda bugün içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya gelmemiz kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu itibarla her çağa ve ihtiyaca göre Kur'an'dan katmalı yani dikey cevaplar üretmek Kitab'ın ilahî oluşunun başka bir işaretidir. Kur'an'ı sosyolojik bir argüman için kullanmak, trajedinin behemehal devam ettiğine delalet eder.

Kur'an-ı Kerim'de, "Rabbi'nin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış. Senin Rabbin yolundan sapanları iyi bilir, doğru yolda olanları da bilir" buyrulur (Nahl, 125). Müslüman düşünürler bu ayetten hareketle, Kur'an'ın insanları İslam'a davet ederken üç insan tipine üç farklı yöntemi usulünce kullanmayı tavsiye ettiğini ifade edip yorumlarlar. Onlar; hikmet, güzel öğüt ve güzel dil/usulle mücadele etmeyi, davette bulunmanın, insanların doğalarının bir gereği olarak anlaşılması gerektiğini belirtirler.

"Onlara karşı sert ve kaba davransaydın etrafından dağılıp giderlerdi." (Al-i İmran, 159). Konuyu konuşmanın ya da tartışmanın dayandığı usul hakkında bu üç kuralı açmamız gerekirse şu açıklamayı yapabiliriz.

Hikmet; bilgeliğin her türünü içine alır. Dolayısıyla hikmet ehli, mantık ya da aklın kurallarına uyan yani *burhan* ehli olan kimselerdir. Burhan ehli, bütün insanlar içinde insanların az bir kısmını temsil eder. Bunlar, öncülleri kesin olan önermelerden hareketle, sonucu sebepli, yani akılla anlaşılabilir ve kabul edilebilir

neticelere ulaşırlar. İspata dayalı akli temellere dayanan hakikatleri kabul ederler. Bu gruba ait olanlar, analitik zihne sahip kimselerdir. Aynı zamanda analitik zihnin bilfiil olması için zihni ilim ile tezkiye eden ve ameli gayretlerinde de öncü kimselerdir. Ancak bu öncülük kişiyi kibre, taşkınlığa götürebilir. Bu tehlikeyi önlemek için her söylemin ya da iddianın akılla ve ikna edici Kur'anî delil ile denetlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple burhan ehli olanlar bir şeyi o şey olarak ele alıp inceler. Yani bir mesaili o mesaille ilgili ve ilişkili olan ilişkileri bağlamıyla bilmenin konusu yaparlar. Burhan ehli hem makulata ve hem de ikinci analitiklere göre delillerini serimlemek zorundadır. Burhan ehlinin Kur'an okuması akıl ve Hz. Peygamber'in varsa yorumlarını dikkate alarak ilahî maksadı anlamaya yöneliktir. Delil ve ispata dayansalar da netice olarak; "Allah en iyisini bilir" diyerek bir dayatma içinde olmazlar. Bu insanlar; Kur'an diliyle rasihûn olarak tesmiye edilmektedirler

Güzel öğütle ikna olmak insanların büyük çoğunluğunun tabiatını oluşturur. Hakkı kabul edecek bu çoğunluk, sözün güzeline uymalıdır. Bunlara retorik ya da güzel hitabetle hakkın anlatılması gerekmektedir. Güzel öğüt sahibi, kendisini dinleyene derin felsefi analizler yapmaz. İnsandaki dini ya da estetik duyguya hitap edip hikâye yoluyla hakkın anlatılmasını mümkün hale getirir. Bu hikâyeler sadece edebi metinleri değil, Kur'an kıssalarını da içine alır. Bu tarz anlatımlar, bir öğretinin kitlelerin pathosunda derin inanç duygusu geliştirirken dinle millet arasındaki mütakabiliyeti de sağlar.

Burhan ehli, retorikçinin anlatımındaki kimi hurafelerin farkında olmalıdır. Onların yönlendirmeleriyle retorikçilerin dini sınırları aşmaması temin edilir. Fakat retorikçi hatipler kontrol altında tutulmadıkları zaman kendilerini hakkın temsilcisi olarak gören kalabalıkların onların söylemleri doğrultusunda topyekûn cehaletin içine düşmeleri çoğu zaman kaçınılmaz olmaktadır. Bir retorikçi liderince kullanılan retorikğin öz delile dayalı olmadığı durumlarda dil hurafelerle süslenir ve hikâye aldatıcı bir anlam üzerinden üretimini sürdürür. Mübelliğ, hitabetini güzel öğütle süslerken, Kur'an adına kimseyi kandırmadığından emin olmalıdır. Dolayısıyla hitabetin hakikatiyle söylemin hakikatinin buluşması hikmete açık bir kalbin varlığını sürekli arzulamakla mümkün olacaktır.

Mücadele/cedel ehli ise insanları hakka çağırma ve davete icabet etmelerini istemede selim akıl sahibi, nazik ve yumuşak kalpli olmayı öncelikle gerçekleştirebilmelidir. Bu da nezaket sahibi uyanık bir kalbe sahip olmayı gerektirir. Bunlar bir mesele hakkında tartışırken, öncülleri kesin olmayan (zannî) meseleler hakkında kendi zanlarını mutlak ya da ilahî bilginin tek ölçüsü görme gafletinden uzak durup, zanlarını bir düşüncenin aksiyomu şeklinde savunmalıdırlar. Bu, karşılıklı tartışmadan doğru sonuçların çıkması için olması gereken en doğru yöntemdir. Bu sebeple, kişi kendi iddiasının kesinliği hususunda ısrarcı olmadan yorumunu dile getirip karşısındaki kişinin eleştirisini dikkate alabilmelidir. Aksi halde kavgâ ve kargaşaya sebep olmaları kaçınılmazdır. Kavgâ

ve kinin dahil olduğu bir tartışmada hakikat tecelli etmez. Bir tartışmada, her iki tarafın da dikkatli bir üslûp ve zarif bir tutumu ilke edinmeleri tartışmayı/cedeli faydalı bir sonuca taşıyacaktır. Tek taraflı, bütünü görmeyen, göremeyen cedelci Kur'an okumaları sloganik bir Kur'an anlayışını doğurur. Bu sebeple de sınırlar (hududullah) aşılır ve hedeflenen maksadın tam zıddına düşülür. Böylece trajikomik durumlar bizi üzer.

Genel anlamda, gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, Müslüman toplumların trajedisi, sorunlarının çözümünü kendi iç dinamiklerinde mevcut potansiyelle çözmekten imtina etmeleridir. Trajikomik olan ise, kendi meselelerimizin çözüm yollarını, bizim varlığımızı tehdit eden düşünceler içerisinde arama konusunda uzun zamandır gösterdiğimiz ısrarlı tutumdur, buna da ne yazık ki Kur'an alet ediliyor.

Kur'an'ı okuyup anlama konusunda kendi kendilerini dışlayan bir kesim daha bulunmaktadır. Bunlar sorumluluktan kaçan, güya tevazu adına işlerini, sorumluluklarını yerine getirmeyenlerdir. "Biz Kitab'ı anlamayız ya da başkaları bizim yerimize anlasın" diyen ucuzcular. Bunlar retorikçilerin ürettikleri kalabalıklardır. Bunlar hakkında şu sorulabilir: "Allah, (haşa) her insan tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir Kitap indirdi ve insanları sorumlu mu tuttu?" Okurum ama anlamam gerekmiyor. Halbuki imanın üçüncü şartı, Kitap/lara iman etmektir. Yani okumaya iman etmek. Bilmediğin, tanımadığın birini ve bir manayı kabul etmek ne kadar muhatabını tatmin eder?

Tasvir etmiş olduğunuz bu sahnenin dışına çıkmak nasıl mümkün olabilir?

Gürbüz Deniz: Bu mevzuda burhan ehlinin çözümü kısaca şudur: "Rabbin, yolundan sapanları iyi bilir, doğru yolda olanları da bilir." Ayet bize, her insanın kendi derinliğindeki/derûnundaki niyetine göre sorumlu tutulacağını ve her bir insanın dünya ve ahiret meselelerinde kapasitesi/yeteneği kadar okuyup/bilip sorumlu olacağını ifade etmektedir. Yani herkes okuyacak ve herkes de kendi kapasitesi kadar anlayacaktır. Bu anlama da o kimsenin kurtuluşu için yeterli sayılmaktadır. Hiç okumamak ve sürekli başkalarını taklit etmek, İslam'ın kabul ettiği bir tutum değildir. Bunu din dilinin formuyla söylersek; Kur'an'ın açık ifadelerine mugayir olmamak ve Hz. Peygamberin sahih yorumlarını dikkate alarak sorunlarımızı/mesailimizi aklın ilkeleri bağlamında samimi bir şekilde çözmeye uğraşmamızın gerekli olduğunu ve hatta nerdeyse farz-ı ayn mertebesine çıktığını fehm etmemiz gerekmektedir.

Retorikci/hatabeci gereklidir, ancak kendi bağlamı ile kendisini sınırlandırmalıdır. Cedelcinin/diyalektikcinin dinî hassasiyeti korumak anlamında varlığı hem sosyolojik olarak ve hem de dinî olarak elzem görülmüştür. Ancak

---

maksadının dışına çıkması kaos ve kargaşaya sebep olmaktadır. Burhan/hikmet ehli de fer'iyât içinde kendisini boğmamalı, bir meseleyi bütün cepheleriyle inceleyip usulünce bir sonuca varsa da ulaştığı neticenin savunucusu olmalı ancak mutlaklığını iddia etmemelidir. Bu çerçevede dahilinde Kelam-ı Kadim'e yaklaştığımızda hatalarımız en aza indirgenmiş ve toplum da istenen faziletli seviyeyi yakalamış olur.

Sayın Hocam, vakit ayırıp sorularımızı cevapladığınız için çok teşekkür ederiz. Son olarak neler söylemek istersiniz?

Gürbüz Deniz: Netice olarak insanlar üç karakter üzere hayatlarını sürdürmektedirler. 1- Çoğunluk Kur'an adına oluşturdukları vaaz ve nasihatleri dinleyerek hayatlarını düzenlerler. 2- Bazıları taraf olarak varoluşlarını sürdürürler. 3- Çok az bir kısım insan da hikmet/burhan yoluyla Kitab'ı okuyup anlayarak hayatlarını devam ettirir ve insanlara önderlik yaparlar. Bu grupların varlık çeşitliliği gibi varoluş çeşitlilikleri de doğal kabul edilmiştir. Ancak aşırılık yapmadan mütevassıt bir seviyede durmaları ilahî yaratımın hikmeti açısından gereklidir. Eğer retorikçiler ve cedelciler topluma egemen olurlarsa orada hakikat veya hakikatin herhangi bir cüzü tecelli etmez ki buna makalenin birinci kısmında değinildi. Bu itibarla Kur'an'ı burhan üzere yani Kur'an'ı bir hayat kitabı olarak okumak ve onu imanun, düşüncenin ve amelin mihveri yapmaya çalışan hikmet ehline uymakla toplum hayatini hakikat üzere devam ettirebilir.

